

S O S İ O L O G İ Y A**UOT 316****İSLAM HƏMRƏYLIYI VƏ MİLLİ İDENTİKLİK**

Səbuhi Ənvər oğlu SULTANOV
Qərbi Kaspi Universitetinin müəllimi

sultan_sabouhi@yahoo.fr

XÜLASƏ

Məqalədə islam dünyasının və milli identikliyin əhəmiyyətindən geniş söhbət açılır. İslam həmrəyliyi prinsipləri və müasir dünyada bundan böyük tələbat elmi məqalədə geniş şəkildə analiz edilmişdir. Bundan əlavə, aktual dünyada islam mədəniyyətinin geniş şəkildə yayılması və digər dinlərə də siraət etməsi ətraflı şəkildə öz əksini tapmışdır. Azərbaycanın da müsəlman ölkəsi olaraq islam sivilizasiyasına böyük töhfələri məqalədə hərtərəfli olaraq təhlil edilmişdir. Məqalə islam tarixinin araşdırıcıları üçün mühüm elmi göstərici hesab oluna bilər.

Açar sözlər: İslam həmrəyliyi, islam dünyası, multikultural dəyərlər, islam cəmiyyəti.

ISLAMIC SOLIDARITY AND NATIONAL IDENTITY**SUMMARY**

The article opens a broad discussion of the importance of Islamic solidarity for the Muslim world. Islamic Solidarity is a requirement of time that is widely analyzed. The principles of Islamic solidarity and the need for it in the modern world are widely analyzed in the scientific article. In addition, the wide spreading of Islamic culture in the actual world and the revival of other religions have also been reflected in detail. As a Muslim country of Azerbaijan, great articles on Islamic civilization have been thoroughly analyzed in the article. It can be considered as an important scientific indicator for researchers of Islamic history.

Key words: Islamic solidarity, Islamic world, multicultural values, Islamic society.

ИСЛАМСКАЯ СОЛИДАРНОСТЬ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ

РЕЗЮМЕ

В статье широко говорится об исламской мире и о национальной идентификации. В статье в широкой форме анализируются принципы исламской солидарности потребности к этому в современном мире. Этого в статье находят место широкое распространение исламской культуры в актуальном мире и распространение ислама на другие религии. Роль Азербайджана в исламской цивилизации будучи мусульманской страной в статье были всесторонне анализированы.

Статья может считаться важными показателем для исследователей исламской истории.

Ключевые слова: исламская солидарность, исламский мир, многокультурные ценности, исламское общество.

Məqalədə əsas diqqət İslam həmrəyliyinin müsəlman dünyası üçün əhəmiyyətinə, bunun təkcə müsəlman dünyası üçün deyil, eyni zamanda, bütün dünya üçün önəminə toxunaraq həm İslam daxilində gedən problemlərə, həm də İslam və digər dinlər arasında gedən proseslərə yönəlib. Müasir dünyamızda irqçiliyin bir forması kimi islamofobiya getdikcə daha çox aktuallaşmağa başlamışdır. Bu gün demokratiyanın beşiyi hesab edilən Avropa ölkələrinin bir çoxunda İslam və müsəlmanlar əleyhinə şüarlar istər hakimiyyətdə olan, istərsə də hakimiyyətə gəlmək istəyən qrupların siyasi ritorikasının əsas məzmununu təşkil edir. Onlar İslamı demokratiyanın antonimi və qadınlara qarşı zorakılıqla xarakterizə edərək, islamofob davranışların artmasına gətirib çıxaran təbliğat aparırlar.

Harmoniya və həmrəylik əldə etmiş müsəlmanlar ayrı-seçkiliyə məruz qalmadıqca başqa dinlərə də yalnız barış və hörmət nümayiş etdirəcəklər. Bu baxımdan 2017-ci ilin Azərbaycanda “İslam Həmrəyliyi İli” elan edilməsi ölkəmizi bu prosesin avanqardına çevirir. “İslam Həmrəyliyi İli” yalnız din sahəsini deyil, eyni zamanda, müsəlman ölkələrinin həm sosial-iqtisadi, həm siyasi, həm də mədəniyyət sahəsində bir-birinə dəstək olması, həmrəylik nümayiş etdirməsidir və onların arasında nifaq salmaq istəyənlərə tutarlı cavabdır.

“İslam Həmrəyliyi İli” bütün dünya dinlərinin nümayəndələrini birləşməyə, qarşılıqlı anlaşmaya və dialoqa çağırır. Bu, Azərbaycanın təşəbbüsü ilə dünyaya yeni çağırışıdır. Və həm də müasir dünyanın mübtəla olduğu irqçilik, ksenofobiya və islamofobiya mərzələrinə qarşı ən yaxşı məlhəmdir.

Həmrəylik bir cəmiyyətdə fərdlərin duyğu, düşüncə və ümumi maraqlar naminə bir-birinə qarşılıqlı bağlanması deməkdir. Biz həmrəylik dedikdə, ümumiyyətlə, fərdlər, insan qrupları və ya ölkələr arasında yaranan birgəlik (rəğbət, mənəvi dəstək, maddi yardım və ya əməkdaşlıq) hissini nəzərdə tuturuq. O, həm passiv (duyğu, rəğbət və s.), həm də aktiv (müxtəlif sahələr üzrə geniş əməkdaşlıq, maddi dəstək və s.) ola bilər.

Fərd olaraq hər birimiz müəyyən vaxtlarda qohum, qonşu, dost-tanışlara maddi-mənəvi köməklik göstərir, onların sevincini, kədərini bölüşür və bununla da biri-birimizə qarşı həmrəylik nümayiş etdiririk. Məhz buna görə də həmrəylik həyatımızın ayrılmaz bir parçası, hissədir desək, yanılmırıq. Bu hiss, bu anlayış adət-ənənələrimizə söykənməklə yanaşı, dinimizdə də öz əksini tapmışdır. İslam dini vəhdət, birlik, sevgi və sülh dinidir.

Günümüzdə İslam dünyasının dini müstəvidə həmrəyliyə ehtiyac duyduğu qədər müsəlman xalqlarının, dövlətlərinin maddi və mənəvi cəhətdən də həmrəyliyə ehtiyacı vardır. Yəqin ki, heç kimə sirr deyil ki, böyük bir coğrafiyanı əhatə edən müsəlman ölkələri zəngin təbii resurslara malik olmalarına baxmayaraq, dünya iqtisadiyyatında elə də böyük pay sahibi deyillər. Müsəlman ölkələrinin heç də hamısında insanların sosial rifahı yaxşı deyil. Milyonlarla müsəlman müasir dövrün elmi, texniki, mədəni nailiyyətlərindən kənar qalmaqdadır. Mövcud çətinliklərin aradan qaldırılması, müsəlman xalqlarının rifahının yüksəldilməsi, dövlətlərin siyasi və iqtisadi cəhətdən möhkəm olması üçün İslam aləminin dünyanın siyasi, iqtisadi arenasında bir-birinə sözdə və əməldə həmrəylik nümayiş etdirməsi dövrün tələbidir. Sözsüz ki, müxtəlif təşkilatlar çərçivəsində, həmçinin ölkələrarası qarşılıqlı münasibətlər əsasında müəyyən həmrəylik, əməkdaşlıq olsa da, bu, dövrün tələbləri və şərtləri daxilində İslam dünyasının güclənməsi üçün yetərli deyil. Müsəlman ölkələri həmrəyliyi həqiqi mənada nümayiş etdirməli, beynəlxalq tribunallarda İslam dünyasının maraqları naminə bir-birilərinə dəstək olmalı, ölkələrimizin, xalqlarımızın inkişaf etməsi yolundakı maneələri birlikdə dəf etməli, bu istiqamətdə məqsədyönlü siyasi xətt yürütməlidirlər (1, s. 27-44).

Bu gün Yer kürəsində müharibə ocaqlarını körükləyənlər, terrorçulara qol-qanad verib günahsız insanların qanına bais olanlar bunu İslam dininin adına yazmaqdan, müsəlman ölkələrinə qara yaxmaqdan çəkinmirlər. Bu dinin əsl mahiyyəti qardaşlıq, bərabərlik, sevgidir. İslam dini milli kimliyindən, dilindən, dinindən, irqindən asılı olmayaraq, bütün insanların xoşbəxt yaşamaq, azad olmaq, öz hüququna sahib çıxmaq kimi ali haqlarının təbliğatçısı və müdafiəçisidir.

Təəssüf ki, biz bu gün bəşəriyyəti barışa, sülhə, həmrəyliyə dəvət edən, multikultural dəyərləri milli-mənəvi sərvətimiz kimi qoruyub saxlayan, onun qədir-qiymətini dərk edib bütün dünyaya yayan, fəqət torpaqları işğal olunmuş, hələ də igid oğullarının şəhid xəbərlərini alan, əsir, girov götürülmüş övladla-

rının taleyini düşünən, dünyadan ədalət istəyən bir ölkənin vətəndaşlarıyıq. Lakin bu qədər dərdlərin, problemlərin içərisində belə, bu məmləkətdə böyükdən kiçiyədək hər kəs yalnız öz vətəninə, xalqına deyil, bütün dünyaya sülh, əmin-amanlıq arzulayıb (4, s. 76-82).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2017-ci ilin Azərbaycanda “İslam həmrəyliyi ili” elan edilməsi haqqında sərəncamı və bu istiqamətdə geniş fəaliyyətə başlanılması – mühüm siyasi addım və qlobal humanizm aktı kimi ölkəmiz üçün, bütün İslam ölkələri və eləcə də, bütün dünya üçün müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

İnsanın mənəvi keyfiyyətlərini, iç duyğularını ifadə edən inancı –mənəvi aləmi nə qədər fərdi olsa da, sosial-mədəni münasibətlərin universallaşması və zənginləşməsi fonunda tədricən fərdi çərçivəsindən çıxaraq ictimailəşmiş, sonda kollektiv dəyərə çevrilmişdir. Bu tarixi prosesdə meydana gələn müxtəlif dinlər və onların ayrı-ayrı təmayülləri universal inanc identikliyinə formalaşmasına yol açmışdır. Lakin bu yol heç də həmişə hamar olmayıb. Bəzən dinlərin özünün ifrat şəkildə mütləqləşdirməsi, müstəsnalaşdırması, hətta ideolojiləşdirməsi prosesində onların dərin çatları, keçilməz sədləri də yaranmış, bir çox hallarda müxtəlif dinlər və onların cərəyanları, sektaları arasında uzunmüddətli konfliktlər də kükrəmişdir. XI-XII əsrlərdə Orta Şərqə ekspansionist xristian hərbcilərinin təşkil olunmuş çoxsaylı səlib yürüşləri (Expeditio sacra), orta əsrlər Avropasında inkvizisiya, islam dünyasında uzun əsrlər boyu davam edən təriqətlərərsə çəkişmələr həmin konfliktlərin bariz nümunələridir. Lakin bəşər tarixində davamlı olaraq baş vermiş, hətta amansız savaflara çevrilmiş o qanlı toqquşmalar heç bir halda bir dinin və ya inanc qrupunun digərləri üzərində mütləq üstünlüyünü bərqərar etməmişdir. Bununla da, insanlığın tarixi həyatının gerçəkliyi öz yenilməz həqiqətini və aktuallığını hər zaman qoruyub saxlamışdır: Bəşəriyyətə davamlı sabitlik gətirən, birgəyaşayış ənənələrini gücləndirən humanist mənəvi mühitin formalaşması həm fərdi, həm də kollektiv anlamda insan inancına, insanlığın inanc şəklində ifadə olunan mədəni-mənəvi dəyərlərinə olan hörmətdən qaynaqlanır.

Tarix boyunca müxtəlif dini etiqadlara malik olan insanların sülh şəraitində, bir-biri ilə qarşılıqlı hörmət və ehtiram ruhunda yaşamasının dərk edildiyi dünyanın nadir məkanlarından biri də Azərbaycandır. Vəcdan azadlığını insan hüquq və azadlıqlarının yalnız bir parçası kimi deyil, həm də tarixi dəyər kimi uca tutan Azərbaycan xalqı müxtəlif dini inanc daşıyıcılarının birgəyaşayış ənənələrini zənginləşdirmiş, bütün dünya üçün örnək ola biləcək dini tolerantlıq modelini yaratmışdır. Məhz bu səbəbdən, Azərbaycan tarixən sivilizasiyalararası dialoqa önəmli töhfələr verən, dözümsüzlüyün bütün formalarını rədd edən humanist mənəvi məkan kimi öz mövqeyini qoruyub saxlaya bilmişdir (6, s. 74-82).

İslamın ümumdünya əhəmiyyətinə tarixi-kulturoloji planda yanaşsaq deyə bilərik ki, islam sivilizasiyasının intibah epoxası hesab olunan VIII-XIII əsrlər mədəniyyətin, fəlsəfənin, elmin yüksəlişində dönüş dövrü olmuşdur. Əl Fərabî, Rudəki, Əl Biruni, İbn Sina, İbn Rüşd, Nəsirəddin Tusi və s. kimi dahilər öz fəaliyyətləri ilə islamın elmi inkişafa, tərəqqiyə maneə törətmədiyini, əksinə, elm və dinin bir-birinə stimül yaratdığını, elmdə qüvvətli olan insanların islamda da yüksək dəyəərə sahib olduğunu sübut etmişlər. O zamanlar Orta Şərqi səyahət edən avropalı səyyahlar, elm adamları, xüsusilə coğrafiyaçılar islam dünyasının yüksək elmi-mədəni intibaha nail olduğunu açıq şəkildə ifadə etmişlər. İslam və Türk sivilizasiyalarının unikal vəhdət məkanlarından və önəmli mərkəzlərindən biri olmuş Azərbaycan da islam dininin maddi və qeyri-maddi irsinin zənginləşməsinə hər zaman töhfəsini vermiş, islam mədəniyyətinin ümumdünya əhəmiyyətinin yüksəlməsində mühüm rol oynamışdır. Bu baxımdan, Azərbaycan islam dünyasında öz aparıcı mövqeyini qoruyub saxlamış, islami dəyərləri mühafizə edən və gələcək nəsillərə tolerant bir əxlaqla ötürən müqəddəs torpaqdır.

Hazırda dünya əhalisinin beşdə birindən çoxunu – 23,4 %-ni (1,7 milyard nəfər) müsəlmanlar təşkil edir. Orta Şərqi və Şimali Afrikanın 91,2 %-i, Asiya-Okeanilyada məskunlaşan əhalinin 24,8%-i, Avropada yaşayan əhalinin isə 6%-i müsəlmanlardır. İslam dünyasının böyük insan kapitalına malik olması, əhalinin nisbətində gənclərin üstün mövqeyi hazırkı siyasi, sosial, iqtisadi reallıqlar şəraitində olduqca mühüm faktorlardır. İslam dünyasının getdikcə artan demografik üstünlüyü də mühüm amildir. Belə bir şəraitdə bu üstünlüklərdən bəşəriyyətə, sosial-iqtisadi-mədəni intibaha töhfə verə biləcək, pragmatik və rəşadətli siyasətin təşəbbüskarı və dəstəkləyici qüvvəsi kimi istifadə strategiyasının olması olduqca önəmlidir.

Təkbülünməz faktıdır ki, Yaxın və Ortaq Şərqi bəzi müsəlman dövlətləri müasir dövrün siyasi-iqtisadi-mədəni gerçəkliklərinə adekvat münasibət formalaşdırmaqda çətinlik çəkir, müasirləşən dünyanın qabaqcıl tendensiyaları ilə ayaqlaşma bilmir, mahiyyətə deyil, formaca modernləşməyə üstünlük verirlər. Məhz bu səbəbdəndir ki, yanlış dünyagörüşü əsasında və birtərəfli yöndə quruluş alıb təsisatlanan islam fundamentalizmi burada özünə dayaqlar tapa bilir və o, Qərb imperializminə qarşı yeganə “alternativ”, “təsirli alət” kimi qəbul olunur. Beləliklə, dağıdıcılığa qarşı əks destruktivlik – ifrata qarşı ifrat mübarizə üsulu olaraq seçilir. Bu “mübarizənin” haqq işi olmadığı isə ilk addımda özünü göstərir. Ekstremist və radikalların özlərinə düşmən hesab etdikləri Qərbə qarşı savaşı qısa zamanda onların öz içərisində tərqiqlərarası toqquşmalarla, toplum qarşındırması ilə əvəzlənir, hətta vətəndaş müharibələrinə yol açılır. Bir sözlə, mənəvi, hüquqi və dini baxımdan heç bir halda haqq qazandırılmaz bilməyən “islam keşikçiləri”, əslində, özləri Qərb imperializminin vuran əlinə, kor silahına çevrilirlər. Halbuki gerçək islam dəyərlərinə və milli-

siyasi dünyagörüşünə malik olan insanları bu yola təhrik etmək, konfliktlər burulğanına salmaq olmazdı.

Təsadüfi deyil ki, Azərbaycanda aparılan çoxmədəniyyətli dialoq artıq dünya miqyasında müxtəlif dinlərə və mənşəyə malik olan insanlar arasında sülh şəraitində birgəyaşayışın yaxşı nümunəsi kimi tanınır. Ölkədə yaşayan bütün etnoslar arasında təşəkkül tapmış qarşılıqlı qardaşlıq münasibətinin çoxəsrlik ənənəsi, onların ümumi taleyi və müstəqil Azərbaycanın bütövlüyü, inkişafı və firavanlığı uğrunda birgə mübarizəsi bizim ümumi və çox zəngin tarixi təcrübəmizdir. Əhalisinin tərkibi etnik, dini və məzhəb baxımından çox müxtəlif olan Azərbaycanda indiyədək dini və milli zəmində heç bir qarşıdurmanın baş verməməsi də elə burada formalaşmış multikultural dəyərlərə bağlı həyat tərzinin məntiqi nəticəsidir (1, s. 64-77).

Şübhəsiz, multikulturalizm öz-özlüyündə dünyanın və bəşəriyyətin ümumi sərvətlərindən biri kimi hamımız üçün istinad nöqtəsi olmalıdır. İslam həmrəyliyi isə onun tərkib hissələrindən biri kimi çıxış edir. Ona görə də bugünkü beynəlxalq ictimai-siyasi vəziyyət, müsəlman ölkələrinin daxilində gedən proseslər bizi bu məsələni daim diqqət mərkəzində saxlamağa sövq edir.

İslam dəyərlərinin və mədəniyyətinin düzgün anlaşılması əsrlər boyu davam edib və bu mövzu XIX əsrin II yarısından başlayaraq XX əsrin əvvəllərində daha sistemli araşdırılıb, ictimai düşüncəyə öz təsirini göstərə bilib. Çünki, XX əsrin əvvəllərinin Azərbaycan ziyalıları dini dəyərlərlə milli xüsusiyyətləri və dünyəvi baxışları özündə üzvi şəkildə birləşdirən yaradıcı şəxsiyyətlər olublar. Vaxtilə böyük mütəfəkkir Əlibəy Hüseynzadənin yazdığı kimi, “Avropa qiyafətli, İslam ümmətli, türk millətli” ziyalı modeli formalaşmışdı. Bu gün olduğu kimi, həmin dövrdə də düşünülürdü ki, maarifçilik mövhumat və cəhalət dərdinin ən böyük dərmanıdır. Məhz dərin elmi dərkətmə, əsl maarifçilik gerçək İslam dəyərləri ilə fanatizm və mövhumatı əsaslı şəkildə fərqləndirməyin mahiyyətini ortaya qoyub dini baxışlar haqqında obyektiv qənaətləri cəmiyyətə çatdırıb bilər. Təəssüf ki, bir çox Avropa ölkələrində törədilən islamofobiya hallarına qarşı o ölkələrin yazıçıları və alimlərinin reaksiyası hələ ki yox dərəcədədir. Çox hallarda süni şəkildə yaradılan dinlərarası qarşıdurmalar, “müsəlman kütləsi” anlayışı, acınacaqlı miqrasiya axınları və buna qarşı mübarizə özünün real bədi ədəbiyyatını, kinofilmini yaratmayıb. Hər kəs bu fikirdədir ki, müsəlman dünyasındakı dini radikalizmin də mahiyyətində savadsızlıq, mədəni gerilik, maarifsizlik dayanır. Bu səbəbdən də, elm və təhsilin sözügedən istiqamətdəki ilkin missiyası İslam həmrəyliyi ideyasının yeni elmi mənbələr üzrə təhlil edilməsi, müasir ədəbiyyat, incəsənət nümunələrinin yaradılması üçün mövzu verməsidir. Eyni zamanda, İslam həmrəyliyi bir ideyasının təbliğinin uğurla nəticələnməsi və inkişafı üçün müəyyən olunmuş konkret məqsədlərə nail olunması da lazımdır. Bunun üçün İslam maarifçiliyini və mədəniyyətini dünya ictimaiyyətinə olduğu kimi

çatdırmaq, məzhəblərarası əqidə, ictimai və siyasi sahələrdə mədəni əlaqələri möhkəmləndirmək və bu yolla müştərək anlaşmanın yollarını tapmaq, şəriət məsələləri ilə bağlı normayaratmada və fikir müxtəlifliyinin ortaya çıxmasında elmi araşdırmanın rolunu düzgün qiymətləndirmək, məzhəblər arasında yaranan qərəzliliyi və şübhələri, həmçinin yayılan şayiələri dəf etmək və s. həyata keçirmək məqsədə müvafiq olar. Antiislam qüvvələrinin təqdim etdikləri kimi burada əsas məqsəd İslam dinində olan məzhəbləri birləşdirmək deyil, onların birgə sülh içində mövcud olmasına nail olmaq və məzhəbsizlik kimi yeni bir cərəyanın yaranmasına imkan verməməkdir ki, bu da ən uyğun və real mövqedir (2).

Sosial araşdırmalardan da bəlli olduğu kimi, elmsizlik istər ümumi müsəlman dünyasında, istərsə də məzhəblər daxilində dini zəmində çoxlu münaqişələrə səbəb olur. Müsəlman cəmiyyətlərini idarə edənlər arasında və sırası müsəlmanlarda məlumatsızlığın özü belə zərərliyədir. Bir çox hallarda məlumatsızlıq və ya yanlış məlumatlara malik olmaq xoşagəlməz təəssübkeşliyə, müsəlman cəmiyyətlərində vəhdətin və həmrəyliyin pozulmasına gətirib çıxarır. Elmsizlik və siyasi məqsədlərə çatmaq uğrunda mübarizə heç də keçən əsrlərə məxsus hal və hadisə deyildir. Bir məzhəbin digər məzhəb haqqında tam və dolğun məlumatlara malik olmaması, yalan və təhrif olunmuş fikirlərə malik olması onların hər hansı dini məsələdə ortaq məxrəcə gəlməsinə mane olur və bu İslam həmrəyliyinə böyük mənfi təsir göstərirdi. Bəzən eyni məzhəb sahibləri belə biri digərinə silah qaldırır. Elmi masalarda həll edilməli olan məsələləri döyüş meydanında həll etmək istəyənlər vardır.

Göründüyü kimi, bu gün İslam həmrəyliyi ideyasının təbliğinə çox böyük ehtiyac yaranıb. Bu işdə isə elmin və təhsilin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. İslam dünyasında birliyin, həmrəyliyin möhkəmlənməsi, qarşıdurmaların aradan qaldırılması üçün Azərbaycan cəsarətli bir addım atıb. 2017-ci ilin “İslam Həmrəyliyi ili” elan edilməsi özlüyündə dünyaya ölkəmizin simasında həmrəy İslam cəmiyyəti modelini təqdim edəcək. Sivilizasiyaların kəsişdiyi məkanda yerləşən Azərbaycanın islam həmrəyliyinə nail olunması istiqamətində həyata keçirdiyi əhatəli tədbirlər təkcə islam coğrafiyasında deyil, eyni zamanda beynəlxalq miqyasda davamlı sabitliyin təmin edilməsinə, konfessiyalararası anlaşmanın və tolerant dünyagörüşünün inkişafına münbit zəmin yaradır. İslam Həmrəyliyi siyasəti ilə – Azərbaycan İslam dünyasının vəhdətyaradıcı məkanı kimi bu dini dəyərlərin gerçəkdən bəşəri-humanist, mənəvi-əxlaqi dəyərlər olduğunu təsdiqləyir, bu ideyaların təkcə islam coğrafiyasında deyil, bütövlükdə dünyada birgəyaşayış və sabitlik mühitini yaradan təsirli vasitə olduğuna inamı möhkəmləndirir.

Bu siyasət İslam dünyasında “həmrəylik diplomatiyası” rəhbər tutulmaqla, siyasətdən mədəniyyətə, dindən elmə, ticarətdən turizmə qədər bütün sahələr üzrə birgə fəaliyyətlərin spektri yaradılmasını, qarşılıqlı

faydalanmanın innovativ təşəbbüslərinin dəstəklənməsini, müsəlman xalqlarının potensial imkanlarının üzə çıxarılmasını və hərəkətə gətirilməsini, islam dünyasının global rəqabətdə dayanıqlılığının təmin olunmasını, bir çox mühafizəkar, geriləyici meyllərdən əl çəkilməsini, mövcud problemlərin həllində həmrəylik nümayiş etdirməklə, qabaqcıl dünya dövlətləri ilə əməkdaşlığın daha effektiv platforması üzərində səfərbər olunmağı özündə ehtiva edir.

Ədəbiyyat:

1. Bünyadzadə K. “İslam fəlsəfəsi: Tarix və müasirlik”. Bakı, “Çaşıoğlu”, 2010
2. Feyziyev C. “İslam həmrəyliyi siyasəti: Azərbaycanın global humanizmə töhfəsi”. www.1news.az 22 may 2017.
3. Qurbanov R. “İslam həmrəyliyi müsəlman dünyasının xilasıdır”. “Yeni Azərbaycan” qəzeti, 28 Mart 2017.
4. Məmmədəliyev V. “İslam və gənclik”. Bakı, 2006
5. Mirələmov H. “İslam həmrəyliyi-zamanın tələbi, milyonların arzusu”. Xalq qəzeti, 13 aprel 2017.
6. Nəhmədov A. “İslam həmrəyliyi dövrün tələbidir”. www.scwra.gov.az 22 fevral 2017.